

KRZYSZTOF DUNIN-WĄSOWICZ

„PAMIĘTNIKARSTWO POLSKIE”

W latach 1971—1972 ukazywał się w Warszawie kwartalnik „Pamiętnikarstwo Polskie”, wydawany przez Towarzystwo Przyjaciół Pamiętnikarstwa, Komisję Badań nad Pamiętnikarstwem PAN oraz Centrum Pamiętnikarstwa Polskiego. W sumie wyszło 6 jego numerów, każdy o objętości 160—220 stron druku, w nakładzie 2000 egzemplarzy. Ukazywanie się tego pisma było, a może jeszcze jest, ważnym wydarzeniem dla historyków. Pamiętnik, jak wiadomo, jest rodzajem pisarskim, którym interesuje się wiele dziedzin nauki i kultury. Jest przecież pamiętnik rodzajem dzieła literackiego, z którego w XVIII w. rozwinęła się nowoczesna powieść. Jest pamiętnik cennym, choć dość specyficznym, źródłem historycznym, istniejącym od niepamiętnych czasów, a występującym w formie kronik, diariuszy, notatek, dzienników czy wspomnień właściwych. Jest także pamiętnik niezwykle cennym źródłem dla współczesnej socjologii, pozwalającym na badanie zmian zachodzących w społeczeństwie, a zwłaszcza w świadomości społecznej. Jest też źródłem dla filozofów, którzy badają zmiany światopoglądowe występujące w autobiografiach twórców pamiętników, oraz psychologów zajmujących się problematyką rozwoju osobowości ludzkiej. Ten rodzaj twórczości ludzkiej stanowi więc swojego rodzaju pole, na którym zbiegają się zainteresowania wielu nauk, a także i przeciętnych czytelników. Świadczy o tym dobitnie stale wzrastająca poczytność pamiętników, do których ludzie spragnieni autentyzmu sięgają nawet chętniej niż do powieści współczesnych, często w niewielkim stopniu operujących realiami.

Wszystkie te powody, znane przecież powszechnie, oraz niebywały rozrost pamiętnikarstwa, zarówno indywidualnego, jak i inspirowanego, wpływają na to, że na pewno potrzebne stało się powołanie do życia pisma, które zajmowałoby się całą gamą rozległej problematyki pamiętnikarskiej i formowało, a w pewnym sensie i pobudzało, dalszy rozwój pisarstwa pamiętnikarskiego. Pismo takie powinno być prowadzone przez zespół kompetentny, składający się z przedstawicieli wszystkich zainteresowanych nauk, a tematyka pisma winna w sposób naukowy, odpowiedzialny i nowatorski posuwać naprzód naszą wiedzę w tej dziedzinie.

Teoretycznie wydawałoby się, że te same cele posiadał omawiany kwartalnik. Redakcja tak pisała w artykule wstępnym w numerze 1 pierwszego rocznika tego pisma: „Stworzyć żywy ośrodek ruchu naukowego i kulturalno-obywatelskiego, jednoczącego uczonych, twórców, działaczy i robotniczo-chłopskich pamiętnikarzy, oraz zapewnić mu trwałe i skuteczne promieniowanie — oto najogólniej określony cel, który w miarę swych sił i przy współpracy wszystkich życzliwych zamierza realizować redakcja”.

Przyjrzyjmy się bliżej realizacji tych celów. Zainteresowany recenzent zwrócił uwagę przede wszystkim na skład rady społeczno-naukowej i kolegium redakcyjnego. Otóż rada składa się z 25 osób. Ze strony przedstawicieli władz pismo ma pełne poparcie. Recenzenta interesują fachowe humanistyczne kwalifikacje członków rady społeczno-naukowej. Okazuje się wtedy, że wśród wymienionych osób jest zaledwie

jeden zawodowy historyk (Stefan Kieniewicz), jeden historyk literatury (Julian Krzyżanowski) i dwóch pisarzy (Józef Ozga-Michalski i Wojciech Żukrowski). W kolegium redakcyjnym na 11 osób jest jeden historyk (Tomasz Szarota), nie ma ani jednego historyka literatury i ani jednego pisarza. Pozostali — to socjologowie oraz działacze polityczni i społeczni.

Pismo składa się z wielu działów. Wymieńmy je tu kolejno, by następnie zanalizować ich zawartość we wszystkich sześciu wydanych zeszytach. Są to: Artykuły i rozprawy, Pamiętniki i kroniki, Porady i postulaty, Ankieta pod tytułem „Pamiętnik w moim warsztacie badawczym”, Informacje o zbiorach pamiętnikarskich w bibliotekach i archiwach polskich, Informacje o grupach pamiętników regionalnych, Informacje o grupach pamiętników tematycznych, Nekrologi, Dokumenty i listy, Konkursy pamiętnikarskie i ich omówienia, Informacje organizacyjne, Bibliografie ogólne i specjalistyczne, Recenzje.

Wypada zacząć od działu najważniejszego zawierającego artykuły i rozprawy. Jest ich w piśmie bardzo dużo, zajmują poważne miejsce w każdym numerze; ogółem naliczyliśmy trzydzieści kilka pozycji. Cóż jednak z tego, skoro przy bliższej analizie okazuje się, że połowę stanowią po prostu przedruki przedmów, wstępów lub artykułów drukowanych już gdzie indziej, najczęściej w Polsce po wojnie, czasami są to tłumaczenia z wydawnictw obcojęzycznych. Aby nie być gołosłownym, wymieńmy te pozycje: z. 1, t. I — Mieczysław Grad, *Pamiętnikarstwo a działalność społeczna* drukowane w *Pół wieku pamiętnikarstwa*. Warszawa 1970, s. 184—191; Mieczysław Róg-Świostek, skrót przedmowy do wydawnictwa *Wspomnienia chłopów*. Warszawa 1969; Stefan Nowakowski, przedruk wstępu do wydawnictwa *Jaka jesteś Warszawo*. Warszawa 1971; Władysław Markiewicz, przedruk wstępu do drugiej części *Życiorysu własnego Jakuba Wojciechowskiego*; Stanisław Helsztyński, przedruk z *Pół wieku pamiętnikarstwa*, s. 109—113; Józef Chałasiński, przedruk z *Pół wieku pamiętnikarstwa*, s. 21—25; Franciszek Jakubczak, przedruk z *Pół wieku pamiętnikarstwa*, s. 77—81; z. 2, t. I — Włodzimierz Lenin, przedruk wstępu do *Wspomnień* Iwana Babuszkina; Florian Znaniński, przedruk fragmentu z *The Polish Peasant*; Ludwik Krzywicki, przedruk fragmentu przedmów do *Pamiętników bezrobotnych i Pamiętników chłopów*; Maria Dąbrowska, przedruk wstępu do *Pamiętników młodzieży wiejskiej*; z. 1, t. II — Joanna Landy-Tołwińska, artykuł wydany w wydawnictwie jugosłowiańskim; z. 2, t. II — Michael Scharang, przedruk z „Forum”; z. 3, t. II — Leon Kruczkowski, *Ważne i nowe w „Starym i Nowym”* — przedruk z tomu *Literatura i polityka*. Warszawa 1971; Franciszek Jakubczak, *Pół wieku pamiętnikarstwa*, prawie identyczny tekst z drukowanym w „Miesięczniku Literackim” 1969, nr 7; z. 4, t. II — W. Thomas i F. Znaniński, tłumaczenie fragmentu z *The Polish Peasant*; Bronisław Gołębiowski, przedruk wstępu do *Wspomnienia działaczy kulturalnych*. Kraków, 1973; Stefania Skwarczyńska, skrót książki *Teoria listu*. Lwów 1937.

O ile jeszcze zrozumiałe jest drukowanie tłumaczeń fragmentów obcojęzycznych lub robienie przedruków z trudno czasem dostępnych wydawnictw przedwojennych, o tyle zdziwienie musi budzić tak duża ilość przedruków z książek i czasopism ukazujących się w Polsce Ludowej, i to najczęściej zaledwie kilka lat temu.

Artykuły i wstępy przedrukowane stanowią mniej więcej połowę omawianego działu. Pozostała część to pozycje nowe, o bardzo różnej tematyce. Znajdujemy tu więc kilka artykułów i rozpraw o charakterze teoretycznym, jak: Tadeusza Kotarbińskiego *Utrwalać zwiewne ślady* (z. 2, t. I), Jacka Bukowskiego *Wykorzystanie dokumentów autobiograficznych w socjologii polskiej* (z. 2, t. I), Kazimierza Kutza *Pamiętniki i folklor w warsztacie twórcy filmowego* (z. 1, t. II), Franciszka Jakub-

czaka *Ontologia społeczna a metoda dokumentów pamiętnikarskich* (z. 1, t. II), Jana Szczepańskiego *Zasady gromadzenia i naukowego użytkowania dokumentów pamiętnikarskich* (z. 4, t. II), Jacka Bukowskiego *Wartość poznawcza dokumentów pamiętnikarskich* (z. 4, t. II). Kilka artykułów w tym dziale nosi wyraźnie historyczny charakter, np.: Marian Kaczmarek, *O początkach pamiętnikarstwa polskiego do XVI w.* (z. 1, t. I); Bogdan Królikowski, *Zygmunt Klukowski* (z. 3, t. II); Stanisław Bernatt, *Prawda o nawigacji Beniowskiego* (z. 3, t. II).

Dwa artykuły Ewy Korzeniewskiej, *Maria Dąbrowska o pamiętnikarstwie* (z. 1, t. I) oraz *Nad wspomnieniami Józefa Conrada* (z. 2, t. II) poświęcone są związkom literatury pięknej z pamiętnikarstwem. Kilka artykułów omawia pewne konkretne grupy tematyczne pamiętników, np.: Wiesław Adamski, *Pamiętnikarstwo robotnicze* (z. 1, t. I); Melchior Wańkowicz, *W kręgu pamiętników lekarzy* (z. 1, t. I). Kilka innych artykułów dotyczy problemów wykorzystania pamiętników w bieżącej pracy działaczy lub specjalistów różnych nauk, np.: Zdzisław Kurowski, *Pamiętnik w pracy ideowo-wychowawczej ZMW* (z. 2, t. I); Jurij Karpow, *Badanie systemu wartości młodzieży radzieckiej metodą dokumentów autobiograficznych* (z. 1, t. II), lub wspomniane już, a przedrukowany z wydawnictwa jugosłowiańskiego artykuł Joanny Landy-Tołwińskiej pt. *Wykorzystanie dokumentów autobiograficznych w teorii i praktyce oświaty dorosłych* (z. 1, t. II). Wreszcie kilka innych artykułów skupia się wokół wydanego przed pięćdziesięciu laty wydawnictwa *The Polish Peasant*, stanowiącego dla socjologii klasyczny wzór zbiorów pamiętników inspirowanych. Temu wydawnictwu poświęcone są artykuły: Konstantego Symonolewicza *Dzieło o chłopie polskim* (z. 1, t. II) oraz Luciano Gallino *Z okazji włoskiego wydania The Polish Peasant* (z. 4, t. II). Duża część artykułów to właściwie krótkie wypowiedzi, najwyżej 2—3-stronicowe, często przedmowy lub wstępy do innych wydawnictw. Nieliczne jedynie mają objętość większą niż 1 arkusz wydawniczy. Wartość ich jest oczywiście bardzo różna. Zwraca uwagę minimalna ilość artykułów z dziedziny historii, ogromna natomiast przewaga tematyki metodologicznej i socjologicznej.

Kolejny dział w piśmie to Pamiętniki i kroniki. Naliczyliśmy w nim znów trzydzieści parę pozycji, ale i tu około 1/3 stanowią przedruki z książek, które ukazały się przeważnie już po wojnie i są łatwo dostępne w bibliotekach. Tak więc wydrukowano: fragment z książki Jakuba Wojciechowskiego *Życiorys własny robotnika* (z. 1, t. I), fragment z książki Heleny Boguszewskiej *Nigdy nie zapomnę* (z. 1, t. I), urywek z książki Janusza Warneckiego *Najdłuższy mój monolog* (z. 1, t. I), fragment z książki Iwana Babuszkina *Wspomnienia robotnika* (z. 2, t. I), ustęp z *Kroniki kujawskich zakładów w Piechocinie* Bronisława Czajkowskiego (z. 2, t. I), fragment z książki Alfreda Fiderkiewicza *Wojna i ludzie PPR* (z. 1, t. II) (fragment ten, stanowiący typowy pamiętnik, redakcja umieściła w dziale Artykuły!), esej o Jakubie Wojciechowskim Tadeusza Boya-Żeleńskiego, przedruk z „Ilustrowanego Kuriera Codziennego” z 12 sierpnia 1930 (z. 1, t. II), fragment z II tomu *Pamiętników wspomnianego* już Jakuba Wojciechowskiego (z. 1, t. II) oraz fragment z książki *Na placówce w Kanadzie* Alfreda Fiderkiewicza (z. 3, t. II).

Oczywiście w dziale tym znalazły się także liczne pamiętniki publikowane po raz pierwszy. Duża ich część to nie drukowane dotąd wspomnienia, plon licznych konkursów pamiętnikarskich z lat powojennych. Jeśli chodzi o tematykę, dużo jest pamiętników dotyczących emigracji polskiej, np.: Jan Wierzba, *Na kanadyjskich ścieżkach* (z. 1, t. I); Melchior Wańkowicz, *Spotkania z pionierami starej Polonii* (z. 1, t. II). Szereg pamiętników dotyczy ruchu robotniczego lub klasy robotniczej, jak: Jan Brzoza, *Komentarz do pamiętnika bezrobotnego* (z. 1, t. I); Andrzej Wielopolski, *Ze wsi do miast* (z. 2, t. I); Zdzisław Rąkowski, *Z pamiętnika zetwuemowca* (z. 1,

t. II); Zofia Zielińska, *Początki mojej pracy w ZWM* (z. 2, t. II); Stefan Będkowski, *Działalność PPR wśród górników* (z. 4, t. II); Franciszek Zbik, *Pamiętnik robotnika racjonalizatora* (z. 4, t. II). Opublikowano także kilka pamiętników wiejskich, np.: Wacław Daruk, *Wizerunek młodego pokolenia wsi* (z. 1, t. I); Jadwiga Czup, *Życiorys sadowniczy* (z. 2, t. I). Kilka pamiętników ma charakter wyraźnie regionalny, np.: Danuta Bieńkowska, *Czym była i czym jest dla mnie Warszawa* (z. 1, t. I); Tadeusz Wrocławski, *Pamiętnik mieszkańca Ziemi Zachodnich* (z. 2, t. I); Jan Marcińczyk, *Odzyskanie Górnego Śląska* (z. 3, t. II); Zygmunt Klukowski, *Życie potoczne w Zamościu w latach 1919—1939* (z. 3, t. II). Kilka wspomnień ma charakter oświatowy lub szkolny. Należą do nich: Stanisław Helsztyński, *Poranek* (z. 2, t. II); Stanisław Kowalski, *Flirt z nauką* (z. 2, t. II); Bogdan Nawroczyński, *Początek mojej drogi szkolnej* (z. 4, t. II) oraz Franciszek Kotuła, *Skarby pamięci* (z. 4, t. II). Wreszcie niektóre pamiętniki poświęcone są różnym osobom. Tak więc B. W. Święcicki pisze o Henryku Dembińskim (z. 2, t. I), Leon Franecki o Jakubie Wojciechowskim (z. 1, t. II), Helena Balicka-Kozłowska o profesorze Edwardzie Strzeleckim (z. 2, t. II). Pamiętnikiem *pur sang* politycznym są właściwie tylko wspomnienia Ignacego Paderewskiego, dotyczące okresu po 1914 r., zatytułowane *Centrala spraw polskich*. Pamiętnik ten, z niewiadomych przyczyn, redakcja umieściła w dziale Artykuły. Omawiając go nie wspomniano poza tym, że Instytut Historii PAN przygotowuje kilkutomowe wydanie archiwum Paderewskiego. Nie wiadomo również dlaczego, w tym samym zeszycie 2, t. I, znalazły się także wypowiedzi studentów polonijnych na temat Polski, których przecież nie można uważać za pamiętniki.

Ogromna większość pozycji publikowanych w omawianym dziale obejmuje jedynie wiek XX, i to najczęściej okres po 1945 r. Pamiętników z XIX w., poza wspomnieniami Nawroczyńskiego, właściwie nie ma. Publikowane fragmenty są na ogół dość krótkie. Z punktu widzenia historycznego wartość ich jest na ogół niewielka, poza oczywiście takimi pozycjami, jak wspomnienia Paderewskiego, Święcickiego, Klukowskiego, Nawroczyńskiego. Zdziwienie budzi fakt, że nie wydrukowano pamiętników z okresów wcześniejszych, nawet z okresu rewolucji 1905 r. i I wojny światowej.

W części pisma Kroniki (z. 1, t. II) publikowana jest kronika wsi Bibice koło Krakowa, zawierająca najczęściej jednowierszowe notki informacyjne od XI do XX w. Są tam m.in. takie wiadomości, rok 1241 — spalenie Bibic przez Tatarów, rok 1971 — turniej wsi Bibice-Przewóz, wygrywają Bibice 142,5 : 122,5 punkta.

Kolejnym działem omawianego czasopisma są Porady i postulaty. Jest to właściwie dział artykułów poświęconych tematyce dosyć konkretnej, mających stanowić pomoc dla terenowych działaczy Towarzystwa Pamiętnikarstwa Polskiego. Mamy tu szereg cennych pozycji, jak: Zygmunt Dulczewski, *O planowe i kompetentne organizowanie konkursów na pamiętniki* (z. 1, t. I); Lucjan Kieszczyński, *Wskazówki w sprawie pisania opracowań oraz kronik zakładów pracy, przedsiębiorstw, urzędów i instytucji* (z. 2, t. I); Jerzy Mizia, *Rozwijajmy ruch pamiętnikarski wśród młodzieży szkolnej* (z. 2, t. I); Franciszek Jakubczak, *Zasady edycji pamiętników a praktyka* (z. 1, t. II) oraz tego samego autora *Ruch pamiętnikarski a nowoczesne środki przekazu kulturalnego* (z. 2, t. II). Ten pożyteczny dział nie został niestety, w dostatecznym stopniu rozwinięty przez redakcję pisma.

Prawdopodobnie w celu zainteresowania historyków wydawanym pismem redakcja zwróciła się do wielu badaczy z propozycją odpowiedzi na ankietę, jaką rolę odgrywają pamiętniki w ich warsztatach badawczych. W pięciu kolejnych zeszytach (poczynając od z. 2, t. I) wydrukowano 12 odpowiedzi historyków, przeważnie ze starszego pokolenia (Stefan Kieniewicz, Józef Dutkiewicz, Marian Tyrowicz, Witold Jakóbczyk, Władysław Czaplinski, Stanisław Herbst, Władysław Rusiński, Adam

Przyboś, Stefan Inglot, Henryk Wereszycki). Tylko dwóch ankietowanych należy do średniego i młodszego pokolenia (Tomasz Szarota i Piotr Unger). Wszyscy historycy, z wyjątkiem Witolda Jakóbczyka, stwierdzili zgodnie ogromną rolę materiałów pamiętnikarskich w badaniach historycznych, w pełni doceniając jednocześnie ich specyficzny i subiektywny charakter.

Redakcja pisma wystąpiła także z kilkoma innymi inicjatywami, teoretycznie bardzo pożytecznymi, ale w praktyce niekonsekwentnie realizowanymi, zawierającymi poza tym wiele błędów i braków, wynikających najczęściej z niekompetencji. Mowa tutaj o artykułach informacyjnych na temat zasobów pamiętnikarskich, grup pamiętników regionalnych oraz grup pamiętników tematycznych.

O zasobach pamiętnikarskich wypowiedziało się pięciu autorów, omawiających 5 wielkich zbiorów tego typu. W z. 1, t. II Stanisław Kowalczyk omówił zasoby archiwum Zakładu Historii Ruchu Ludowego. Nie wspomniał jednak, że pamiętniki Aleksandra Bogusławskiego ukazały się częściowo w „Rocznikach Dziejów Ruchu Ludowego”, wspomnienia zaś Piotra Koczary opublikowano w numerze 8 „Niepodległości” z 1931 r. I wreszcie znajdujemy błąd: pamiętniki Rataja — wbrew twierdzeniu Kowalczyka — zostały wydane w Polsce, a nie na emigracji.

W tym samym zeszycie Czesław Jesionek i Władysław Mroczkowski omawiają pamiętniki, wspomnienia i relacje znajdujące się w zbiorach Centralnego Archiwum KC PZPR. Tu także nie wspomniano, że pamiętnik Aleksandra Tomaszewskiego wydrukowano w wydawnictwie *Warszawa w pamiętnikach I wojny światowej*, pamiętnik Marii Bohuszewiczówny — we Wrocławiu w 1955 r., a notatki Aurelii Wyleżyńskiej — w numerach „Biuletynu Żydowskiego Instytutu Historycznego” w 1963 r.

Kolejna informacja z omawianego zakresu to opracowanie Elwiry Wróblewskiej poświęcone pamiętnikom i listom ze zbiorów Biblioteki Głównej UMK w Toruniu. Należałoby do tego cennego artykułu informacyjnego dodać, że Wacław Hulewicz był bratem Bohdana Hulewicza, który opublikował pamiętniki na ten sam temat — tzn. na temat powstania wielkopolskiego (wyd. Zamość 1920). Informacja Wróblewskiej ukazała się w z. 2, t. II.

W z. 3, t. II Marian Fuchs omawia zasoby pamiętnikarskie Żydowskiego Instytutu Historycznego. Jest to niestety informacja wyłącznie o pamiętnikach już wydrukowanych, nie znajdujemy tam danych o licznych relacjach — zwłaszcza dotyczących okresu II wojny światowej — nie drukowanych, przechowywanych w zbiorach ŻIH.

W z. 4, t. II Ryszard Grabałowski omawia zbiory pamiętnikarskie Ossolineum we Wrocławiu. Informacja jest cenna, ale roi się w niej od niedokładności. Nie wspomniano np., że pamiętniki Józefa Rączkowskiego ukazały się pod tytułem *Wśród polityków i artystów* w Warszawie w 1969 r., wspomnienia Alfreda Wysockiego *Z przed pół wieku* — w Krakowie w 1956 r., wspomnienia Antoniego Jaroszewicza *Libretto finansisty* — w Warszawie w 1968 r., pamiętnik Henryka Bogdańskiego — w Krakowie w 1971 r., kolejne fragmenty wspomnień Klaudiusza Hrubyka — w „Rocznikach Dziejów Czasopiśmiennictwa Polskiego” w latach 1970—1972, wreszcie pamiętnik Heleny Radlińskiej częściowo w *Listach o nauczaniu i pracy badawczej. Pisma pedagogiczne*, t. III. Ponadto w informacji tej Jana Korneckiego zrobiono organizatorem Związku Ludowo-Demokratycznego, podczas gdy był on działaczem Ligi Narodowej, a potem Związku Ludowo-Narodowego.

Następna grupa informacji dotyczy zespołów pamiętników regionalnych. W założeniu redakcji miał to być przegląd pamiętników dotyczących poszczególnych województw według granic administracyjnych Polski z 1970 r. Pomijając sztuczność tych podziałów w odniesieniu do problematyki historycznej, należy jednocześnie stwierdzić, że informacje o trzech omówionych województwach pełne są braków

i błędów. W z. 1, t. I Zdzisław Daraż omawia pamiętniki rzeszowskie. Nie wspomniał tu jednak o istnieniu pamiętników drukowanych, nie mówiąc już o rękopiśmiennych, takich osób, jak: Ferdynand Kuraś, Jan Stapiński, Jan Madejczyk, Stanisław Kot i Stanisław Pigoń. Wszyscy ci ludzie urodzili się na ziemi rzeszowskiej. Pigoń napisał nawet dwa pamiętniki, obydwa wydane zostały już po wojnie.

W z. 2, t. I Stanisława Badowska omawia pamiętnikarstwo na Warmii i Mazurach. Tu również są braki: nie wspomniano o pamiętnikach Lengowskiego, Knosały oraz Władysława Gębika, drukowanego w *Pamiętnikach nauczycieli* w 1962 r.

Konrad Stranc omawia w tymże zeszycie pamiętnikarstwo dolnośląskie. Ogranicza się właściwie o przedstawienia pamiętnikarstwa głównie okresu powojennego, brak tu natomiast informacji o podróżach polskich na Dolny Śląsk w XIX w. (np. Izabeli Czartoryskiej czy Anny Nakwaskiej). Podobnie nie wspomniano, że istnieje bardzo wiele pamiętników z pobytu w obozie koncentracyjnym Gross-Rosen (Rogoźnica), znajdującym się właśnie na Dolnym Śląsku, w którym przebywało wielu Polaków. Niektóre z tych pamiętników są bardzo cenne, np. Stanisława Jagielskiego, Mieczysława Mołdawy, Feliksa Siejwy, Antoniego Gładysza.

Informacje o grupach pamiętników tematycznych zawierają tylko dwa artykuły: Jana Masłowskiego — *Okupacja hitlerowska we wspomnieniach pracowników służby zdrowia* (z. 2, t. II) i Jana Taranowicza — *W kręgu żołnierzy Gwardii i Armii Ludowej* (z. 1, t. II). Obie te informacje w sposób przejrzysty i przemyślany podają dane o pamiętnikach poświęconych wyżej wymienionym tematom, zawierają notkę bibliograficzną, a czasem i krótką ocenę wartości źródłowej pamiętnika. Dla historyka są to pozycje szczególnie cenne. Szkoda jedynie, że dołączona do informacji Taranowicza bibliografia zawiera tylko wybrane pozycje, jest więc niekompletna.

Działem ważnym, szczególnie dla biografistyki, są nekrologi, zwłaszcza gdy ukażą się w czasopiśmie fachowym. „Pamiętnikarstwo Polskie” opublikowało 15 nekrologów ludzi zmarłych w latach 1971—1972: pamiętnikarzy, literatów, ludzi nauki z różnych dziedzin. Niestety, wartość ich została pomniejszona przez niepodawanie w wielu wypadkach dokładnych dat urodzenia i śmierci, miejsca urodzenia i innych istotnych elementów biograficznych. Spośród pamiętnikarzy zmarłych we wspomnianym okresie nie umieszczono nekrologu Wacława Poterańskiego — historyka, więźnia obozu koncentracyjnego i autora wspomnień, oraz Tadeusza Sztumberk-Rychtera — wyższego oficera AK, autora wspomnień z okresu kampanii wrześniowej 1939 r. i z okresu, kiedy był szefem sztabu 27 wołyńskiej dywizji AK.

Pismo miało także ambicje drukowania dokumentów i listów. Jeśli chodzi o dokumenty, najwięcej miejsca zajęły protokoły i sprawozdania z posiedzeń oraz rozporządzenia dotyczące Instytutu Pamięci Narodowej, działającego po II wojnie światowej. W komentarzu popełniono błąd chronologiczny i formalny zarazem, gdyż Instytut ten działał do roku 1949 i nosił od 1946 r. nazwę Instytutu Historii Najnowszej. Przedstawiciele Towarzystwa Pamiętnikarstwa Polskiego i Centrum Pamiętnikarstwa w swoich wypowiedziach kilkakrotnie nawiązywali do nazwy Instytutu Pamięci Narodowej, wyrażając dezycję, aby go odtworzyć w oparciu o wyżej wspomniane instytucje. Jest to wyraźne nieporozumienie, gdyż Instytut Pamięci Narodowej był w swoim założeniu przede wszystkim instytutem historycznym, zajmował się głównie działalnością historyczną, skupiał fachowych, przygotowanych zawodowo historyków i rozpoczął szereg prac dokumentacyjnych o charakterze właśnie historycznym, a nie socjologicznym. Duża część personelu tego Instytutu znalazła potem zatrudnienie w Instytucie Historii PAN, wraz z jego dyrektorem, nieżyjącym już profesorem Stanisławem Płoskim. Prace rozpoczęte przez Instytut Pamięci Narodowej były kontynuowane, chociaż bazę źródłową tego Instytutu przejęły potem inne instytucje. Dokumen-

ty Instytutu Pamięci Narodowej były drukowane w „Pamiętnikarstwie Polskim” w z. 2, t. I, z. 2, t. II i z. 3, t. II.

Innym dokumentem, drukowanym w z. 1, t. II, są opracowane przez Stanisława Czerpaka i Tadeusza Wrońskiego zapiski znajdujące się na ścianach katowni gestapo w Krakowie. Są to przeważnie krótkie notki informacyjne.

W dziale Listy w kilku numerach (z. 1, t. II, z. 2 i 4, t. II) redakcja publikuje szereg listów Floriana Znanickiego do Józefa Chałasińskiego i Jakuba Wojciechowskiego oraz Józefa Chałasińskiego do Jakuba Wojciechowskiego.

Kolejny dział w piśmie stanowią wykazy konkursów pamiętnikarskich oraz omówienia ich wyników. W dziale tym przedrukowano także odezwy konkursowe, w tym dwie odezwy przedwojenne i 17 odezw powojennych. Wykaz konkursów na pamiętniki w Polsce wskazuje, że w latach 1913—1939 było ogółem 47 konkursów, w latach 1946—1959 — 79, a w latach 1960—1965 — 190!

Niektóre konkursy zostały bardzo szczegółowo omówione. I tak, w z. 1, t. I, Stefan Ignar pisze na temat *Uprzemysłowienie a pamiętnikarstwo*, na marginesie konkursu tzw. pamiętników puławskich. W z. 1, t. II Barbara Tryfan publikuje artykuł *Zycie rodziny wiejskiej w świetle pamiętników kobiet*, a Stanisław Wiechno omawia inicjatywy pamiętnikarskie „Zarzewia”. W z. 2, t. I Bronisław Gołębiowski w artykule *Działalność narodowa i społeczna śląskich górników* omawia wyniki konkursów na zyciorysy i pamiętniki górników. W tymże numerze Paweł Rybicki poddaje ocenie konkursu na temat: „Czym był i czym jest dla mnie Kraków?”. Numer ten zawiera także informacje o ogłoszeniu konkursu na pamiętnik pt. *Polacy na szlakach przemian świata* oraz *Pamiętnik mieszkańca Ziemi Zachodnich*. Ponadto zamieszczono w nim apel o nadsyłanie wspomnień o Jakubie Wojciechowskim i Florianie Znanickim oraz wspomnień Dąbrowszczaków i cudzoziemców studiujących w Polsce. W z. 2, t. II Marek Ignar pisze o przemianach społeczno-ekonomicznych w PGR-ach w świetle pamiętników. W z. 3, t. II, mamy 3 artykuły: Jerzy Mikułowski-Pomorski pisze o Krakowie w świadomości jego mieszkańców, Leszek Kozuszek omawia w artykule pt. *Pamiętnikarstwo jest zawsze regionalne* pamiętniki o Pruszkowie, a Józef Grabowicz pisze o dwóch nurtach pamiętnikarstwa w czasopiśmie „Nowa Wieś”.

Kolejny dział czasopisma „Pamiętnikarstwo Polskie” stanowią informacje typu organizacyjnego. Znajdziemy tam statut Towarzystwa Przyjaciół Pamiętnikarstwa, sprawozdania z walnego zebrania TPP, 2 sprawozdania z działalności Oddziału Warszawskiego i po jednym z Oddziału Dolnośląskiego i Olsztyńskiego. Umieszczono w nim ponadto wskazówki dla oddziałów wojewódzkich TPP oraz listy do redakcji świadczące o zainteresowaniu pismem i pamiętnikarstwem wśród czytelników różnego typu. Szczególnie cenny jest umieszczony począwszy od z. 1, t. II przegląd głosów prasy o pamiętnikarstwie, zawierający interesujące informacje z prasy regionalnej.

Przedostatni dział, dział bibliografii, zawiera bieżący wykaz pamiętników wydanych w roku 1971, cenny, ale niepotrzebnie rozłożony na 3 numery. Są i inne mankamenty: opublikowana bibliografia nie uwzględnia pamiętników emigracyjnych i obcojęzycznych, dotyczących tematyki polskiej. Poza tym kryteria, którymi kierowano się przy jej opracowywaniu, są dość dziwne. Umieszczono w niej np. *Dziennik Hansa Franka*, będący, jak wiadomo, zbiorem sprawozdań z posiedzeń rządu i działalności Generalnego Gubernatora, a nie pamiętnikiem. Bibliografia miała ponadto dotyczyć pamiętników polskich, tymczasem umieszczono w niej takie pozycje, jak Goethego *Listy miłosne*, Camille’a Pisarro *Listy do Syna*, *Dios i Chtopięce lata Beduina*.

W z. 1, t. II, wedle nie wiadomo jakich kryteriów, umieszczono 120 pozycji bibliograficznych, nazywając je „Zbiorowe publikacje pamiętnikarskie”.

W z. 2, t. I rozpoczęto przedruk bibliografii pamiętników polskich Edwarda Mali-

szewskiego, drukując pierwsze 18 stron ze wszystkimi błędami i lukami, po czym zaniechano tej inicjatywy, niczemu zresztą w takiej formie nie służącej. Słusznie natomiast w dwóch artykułach: Józefa Skrzyпка (z. 1, t. I) i Jarosława Valenty (z. 3, t. II), wysunięto postulat uzupełnienia i wznowienia bibliografii Maliszewskiego oraz wydania jej w formie książkowej.

Ostatni dział to recenzje. Omówiono w nim w sumie 46 pozycji książkowych. Autorów było 19, w tym jednak tylko 5 historyków: Jerzy Kowecki, Zbigniew Marciniak, Tadeusz Sierocki, Janusz Tazbir i Piotr Unger. Recenzowano na ogół książki historyczne, choć przy okazji wspomniano także o wydawnictwie *Pamiętniki europejskie*, które jest typowym wydawnictwem źródłowym, dokumentarnym, a nie zbiorem wspomnień. Rzeczą bezsprzeczną jest, że recenzje potrzebne są w każdym piśmie. Przydatne mogą być jednak tylko recenzje osób kompetentnych, a niestety, nie tylko takie pojawiały się w „Pamiętnikarstwie Polskim”.

Po tym dość szczegółowym przeglądzie czas na pewne wnioski ogólne. Bardzo trudno jest dać jednoznaczną ocenę pisma. Jest ono bardzo nierówne. Obok materiałów wartości pierwszorzędnej pojawiają się artykuły pełne truizmów, obok wielu rzeczy nowych, pożytecznych, dużo miejsca zajmują przedruki, i to najczęściej z wydawnictw powojennych. Jest to zupełnie niepotrzebne, a nawet niebezpieczne zjawisko, zbyt nagminnie występujące w czasopiśmie, bo obejmujące blisko połowę artykułów i około 1/3 pamiętników i wspomnień. Obok cennych artykułów historycznych i metodologicznych drukowane są zbyt często artykułiki krótkie, sprawiające wrażenie dorywczych wystąpień, wnoszące niewiele nowego. Cenne informacje o zbiorach pamiętnikarskich i konkursach oraz bibliografie cechuje na ogół brak konsekwencji lub niedokładność, nierzadko wyraźnie rzuca się w oczy brak kompetencji. Zamiast dążyć do podania kompletnej i ściślej informacji, dokonuje się w piśmie wyboru niektórych tylko pozycji i to według nie ujawnianych czytelnikowi kryteriów.

Pamiętnikarstwo dla autorów i redaktorów pisma to przede wszystkim Jakub Wojciechowski i *The Polish Peasant*. Samemu tylko Wojciechowskiemu poświęcono 1 cały artykuł, 4 wspomnienia, dwukrotnie drukowano jego listy do Wojciechowskiego, jego pamiętnik wielokrotnie pojawia się również w innych artykułach. Z *The Polish Peasant* przetłumaczono 2 fragmenty, wydrukowano 2 artykuły poświęcone wyłącznie temu wydawnictwu, liczne fragmenty na jego temat znajdujemy w innych artykułach, ponadto dwukrotnie drukowano listy Floriana Znanięckiego związane z tym wydawnictwem. Sytuacja ta jest konsekwencją poglądu utrzymywanego przez przeważającą część redaktorów pisma, jakoby pamiętnikarstwo polskie zapoczątkowane zostało właśnie przed 50 laty wydaniem *The Polish Peasant* i wspomnień Jakuba Wojciechowskiego. Stanowisko to socjologowie wyjaśnili w księdze pt. *Pół wieku pamiętnikarstwa*, recenzowanej przeze mnie w „Dziejach Najnowszych” (1972, nr 3).

Pamiętnikarstwo w Polsce, jak zresztą na całym świecie, jest zjawiskiem bardzo starym i stanowi przedmiot zainteresowania wielu nauk. Potrzebne jest więc niewątpliwie czasopismo, które zajmowałoby się jego różnymi aspektami, drukowało nowe, nie znane wspomnienia, dostarczało informacji o zasobach pamiętnikarskich, podawało bibliografię bieżącą i specjalistyczną. Powinien jednak być w tym celu powołany zespół ludzi składający się z przedstawicieli różnych dyscyplin naukowych i fachowych redaktorów. Wyraźnie bowiem narzuca się konieczność bardziej starannego redagowania poszczególnych artykułów i informacji. Dotychczasowy zespół redakcyjny „Pamiętnikarstwa Polskiego” wyraźnie nie umiał wywiązać się z zadania. Opowiadając się więc gorąco za kontynuowaniem wydawania tego typu pisma, z całym naciskiem podkreślam jednocześnie, że winien być zmieniony jego profil, rozszerzony zakres tematyczny oraz powiększony zespół osób bezpośrednio go redagujących.